

ἐπιστήμων, ὁ ὁποῖος ἴσταται ἐν τῇ ζωῇ καὶ διαβλέπει τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα παρουσιάζονται καθ' ἐκάστην διὰ τὴν ὑγείαν τοῦ λαοῦ, μελετᾷ δὲ ταῦτα καὶ προτείνει πάντοτε τὸ ὀρθόν.

Κυρίως κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τὰ ζητήματα τῆς διατροφῆς τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ εἶχον περιέλθει εἰς δυσχερεστάτην θέσιν. Καὶ ἐδῶ συμβουλεύει τὸ ὀρθὸν ἄν καὶ αἱ συμβολαὶ του δὲν ἐπεκράτησαν δυστυχῶς πάντοτε εἰς τὰς ἀποφάσεις τῶν κυβερνώντων.

Κατὰ τὴν 60^{ην} ἐπέτειον τῶν γενεθλίων του οἱ μαθηταὶ του τῷ προσέφεραν εἰς 13 τόμους τὰς ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθείσας ἐργασίας τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται, εἰς 240. Δὲν εἶναι βεβαίως δυνατὸν νὰ ἀναλύσῃ κανεὶς ἐνταῦθα τὰς ἐργασίας ταύτας.

Ἡ ἐπιστῆμη θρηνεῖ τὴν ἀπώλειαν ἐνὸς τῶν μεγάλων αὐτῆς πρωτοπόρων καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι εἶναι πράγματι δύσκολον νὰ πληρωθῇ τὸ κενόν, τὸ ὁποῖον ἐγεννήθη διὰ τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου ἐπιστήμονος.

ΚΑΤΑΘΕΣΙΣ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Ὁ Γενικὸς Γραμματεὺς καταθέτει τὰ πρὸς τὴν Ἀκαδημίαν ἀποσταλέντα συγγράμματα.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.—Τὰ Μονοπώλια τῶν Λαγιδῶν καὶ ἡ προέλευσις αὐτῶν,¹ ὑπὸ Ἀνδρ. Μιχ. Ἀνδρεάδου*.

Τὰ μονοπώλια κοινῶς ἀναγνωρίζονται λόγῳ τῆς ταμειυτικῆς αὐτῶν σημασίας ὡς μία τῶν κυριωτάτων προσόδων τῶν Πτολεμαίων: δι' ὃ οὐχὶ σπανίως ἐξετάζονται μετὰ μὲν τὰ ἔσοδα τῆς κτηματικῆς περιουσίας πρὸ δ' ὅμως τῶν κυρίως φόρων. Ἀναμ-

* ANDRÉ ANDRÉADÉS.—Des monopoles des Ptolemées et de leur origine.

¹ Ὡς ἀναπτύσσεται κατωτέρω πλήρης ἀβεβαιότης ἐπικρατεῖ περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μονοπωλίων, ἔτι δὲ περὶ τῆς φύσεως καὶ τοῦ τρόπου τῆς λειτουργίας τῶν πλείστων αὐτῶν. Ἐντεῦθεν ἡ ἔλλειψις μονογραφίας ἐπὶ τοῦ θέματος. Συνολικὴ ἐπισκόπησις τούτου εὔρηται εἰς τὰ κλασσικὰ ἔργα τοῦ WILCKEN (Ostraka καὶ Grundzüge), τὰς περὶ δημοσίας οικονομίας μονογραφίας τοῦ HENRI MASPERO (Finances des Lagides, Παρίσιοι 1905) καὶ MARCO MODICA (Contributi papirologici alla ricostruzione dell' ordinamento dell' Egitto, Ρώμη 1916) ἐπίσης δὲ εἰς ἄλλα ἔργα εἴτε γενικώτερα, ὡς τὰ τῶν Bouché—Leclercq, Otto, Jouguet, Ροιστόβιτςεφ, Τὰρον κᾶ, εἴτε μελετῶντα εἰδικῶς ὄρισμένην ἄποψιν τοῦ οικονομικοῦ βίου, ὡς τὸ τοῦ TH. REIL, Beiträge zur Kenntnis des Gewerbes im hellenistischen Aegypten (Λειψία, 1913).

Τὰ προμνησθέντα πονήματαπραγματεύονται καὶ περὶ τῶν κατ' ἴδιαν μονοπωλίων, αἱ δὲ πληρο-

φηρίστως δ' αποτελοῦσι τὸ κεφάλαιον, δι' οὗ τὸ προσοδικὸν σύστημα τῶν Λαγιδῶν διακρίνεται σαφέστερον ἐκείνου τῶν λοιπῶν ἐλληνομακεδονικῶν μοναρχιῶν. Ἀπὸ τῆς διπλῆς ταύτης ἀπόψεως εἶναι ὅθεν ἄξια λεπτομεροῦς ἐρεύνης.

Δυστυχῶς ἡ μοναδικὴ δι' αὐτὰ ἀσφαλῆς πηγὴ, δηλαδή τὰ περιωθέντα τμήματα τῶν προσοδικῶν ἢ τελωνικῶν νόμων Πτολεμαίου β' τοῦ Φιλαδέλφου¹, ἀφορᾷ εἰς μόνον, ἐν μονοπώλιον, τὸ τοῦ ἐλαίου².

Ἐντεῦθεν πλήρης ἀοριστία ἀκόμη καὶ πρὸς πλεῖστα κεφαλαιώδη σημεῖα τοῦ θεσμοῦ, ἰδίᾳ δὲ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν ἀριθμὸν τῆν φύσιν, τὴν μορφήν καὶ τὴν προέλευσιν τῶν μονοπωλίων ἢ μονοπωλιῶν³.

Ἐπιφυλασσόμενοι νὰ ἐξετάσωμεν ἐν ἑτέρᾳ ἀνακοινώσει τὰ κυριώτερα τῶν μονοπωλίων, θὰ περιορισθῶμεν ἐνταῦθα εἰς τινὰς παρατηρήσεις περὶ τῶν τριῶν τούτων ζητημάτων, ἐπιμένοντες κυρίως ἐπὶ τοῦ τρίτου τοῦ καὶ ἀνεπαρκέστερον ἄχρις ὥρας ἐξερευνηθέντος

Α' ΑΡΙΘΜΟΣ ΚΑΙ ΦΥΣΙΣ ΤΩΝ ΜΟΝΟΠΩΛΙΩΝ

Οἱ ἀποδίδοντες εἰς τοὺς Πτολεμαίους προθέσεις κρατικοποιήσεως ὅλου τοῦ οἰκονομικοῦ βίου ἐπίστευσαν ὅτι οὗτοι εἶχον μονοπωλήσει τὴν ἐξωτερικὴν ἐμπορίαν καὶ ὑπολαμβάνουσιν ὡς μονοπωλίας σχεδὸν ὅλας τὰς ἐσωτερικὰς προσόδους, ἃς μνημονεύουσιν αἱ πηγαί⁴.

φοραὶ τῶν εἶναι συμπληρωτέαι δι' ἐκείνων, ἃς παρέχουσιν εἰδικαὶ μελέται, ὧν τινες ἀνεδημοσιεύθησαν εἰς τεύχη (βλ. λ. χ. τὰς τοῦ Glotz περὶ τῆς τιμῆς τοῦ Παπύρου ἢ τοῦ Desvernois περὶ τραπεζῶν), ἢ εὔρηται ἐγκατεσπαρμέναι εἰς κείμενα παπύρων καὶ τὰ περὶ τὴν αἰγυπτιαλογίαν ἀσχολούμενα περιοδικά. Τὰ σημαντικώτερα τῶν δημοσιευμάτων τούτων σημειοῦνται κατωτέρω ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Διὰ τὰ μονοπώλια ἐν τῇ κλασσικῇ ἀρχαιότητι, βλ. Α. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοσίας Οἰκονομίας, 1, σ. 222 κτλ., ἔνθα καὶ πλήρης βιβλιογραφία. Τὸ ἔργον τοῦτο θ' ἀναφέρεται τοῦ λοιποῦ ὡς Ἱστορία.

Διὰ δὲ τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα βλ. ΦΩΚΙΩΝΟΣ Α. ΖΑΙΜΗ, Περὶ φορολογικῶν μονοπωλίων ἰδίᾳ ἐν Ἑλλάδι (ἀρ. 14 τῶν δημοσιευμάτων τοῦ Φροντιστηρίου τῆς Δημοσίας Οἰκονομίας, Ἀθήναι 1922) καὶ Α. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, Τὸ φορολογικὸν σύστημα τῆς Ἑλλάδος, (πανεπιστημιακὰ παραδόσεις, ἔκδ. Χ. Μ. Λαδᾶ, Ἀθήναι, 1910), σ. 14. κτλ.

¹ Τούτους ἐξέδωκε τῷ 1896 ἐν Ὁξφορδ ὁ Grenfell μετὰ προλόγου τοῦ Μαχάφφου ὑπὸ τὸν τίτλον Revenue Laws, ὑφ' ὃν καὶ συνήθως ἀναφέρονται.

² Ὑπενθυμίζομεν ὅτι ἐκ τῶν νόμων τούτων περιήλθον ὅπωςδῆποτε πλήρεις ὁ κανονίζων τὰς σχέσεις δημοσίων ὑπαλλήλων καὶ τελωνῶν καὶ οἱ περὶ ἀπομοίρας καὶ τοῦ μονοπωλίου τοῦ ἐλαίου. Τῶν ἀφορώντων ὅμως εἰς τὰς τραπέζας καὶ τὴν ὀθονηρὰν περιεσώθησαν μόνον ἐλάχιστα τμήματα.

³ Ἐξηγήσαμεν ἐν τῷ Α' τόμῳ τῆς Ἱστορίας, σ. 222 σημείωσις, ὅτι ἀμφότεροι οἱ τύποι τῆς λέξεως ἀπαντῶσιν ἤδη ἀπὸ τοῦ δ' αἰῶνος.

⁴ Διὰ τοῦτο ὁ Wilcken, ἐν τοῖς περὶ μονοπωλίων (Grundzüge σ. 249-256) περιλαμβάνει τὰς ἐξῆς 29 προσόδους, χωρὶς ἄλλως οὔτε ν' ἀξιώσει ὅτι ὁ πίναξ αὐτοῦ εἶναι πλήρης οὔτε ν' ἀρνήται ὅτι

Οί τοιαῦτα φρονοῦντες¹ ὑποδιαίρουσι τὰ μονοπώλια εἰς τέσσαρας κατηγορίας :

1^{ον} *Τὰ βιομηχανικά* : Ἐξ ὧν τὰ κυριώτερα ἦσαν, κατ' αὐτούς, τὸ τοῦ ἐλαίου, τῶν ὑφασμάτων, τοῦ μέλιτος, τῶν ἀρωμάτων κτλ.

2^{ον} *Τὰ ἐμπορικά*, δηλαδή ἐκεῖνα, καθ' ἃ τὸ κράτος περιορίζετο εἰς τὴν πώλησιν : λ.χ. τὰ τοῦ οἴνου καὶ τῶν ἰχθύων.

3^{ον} *Τὰ κτηνοτροφικά* : χῆνες καὶ χοῖροι.

4^{ον} *Τὰ φυσικά* : ὄρυχεῖα καὶ μεταλλεῖα, νίτρον, ἄλας, ξύλα, σμύρα.

Ἄλλὰ πρῶτον ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμπορίαν φαίνεται νῦν ἀναντίρρητον ὅτι αὕτη ἔμεινεν ἐλευθέρη².

Ἄλλο δ' ἀφορᾷ τὰς ἀπαριθμουμένας ἐσωτερικὰς προσόδους, διάσημοι ἐπιστήμονες φρονοῦσιν ὅτι πολλὰ τούτων ἦσαν ὄχι μονοπώλια ἀλλὰ εἴτε φόροι εἴτε πρόσδοι ἐκ τῆς ἰδιωτικῆς τοῦ κράτους περιουσίας. Οὕτω ὁ Βίλκεν³ φρονεῖ ὅτι δὲν ἐμονοπωλεῖτο ἀλλ' ἀπλῶς ἐφορολογεῖτο ὁ οἶνος· ὁ δὲ Μπουσέ-Λεκλέρκ⁴ ὅτι οἱ « βασιλικοὶ χηνοβοσκοὶ » δὲν ἐξέμισθον τὸ μονοπώλιον τῆς χηνοτροφίας ἀλλ' ἀπλῶς τὰς ἀνηκούσας εἰς τὸν βασιλέα (δηλαδή τὸ δημόσιον) πολυαρίθμους χῆνας καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ βόσκειν αὐτάς ἐπὶ τῶν βασιλικῶν κτημάτων⁵. Εἰς τὰ « Ἐσοδα ἐκ τῆς Ἰδιωτικῆς Περιουσίας τοῦ Κράτους ὑπακτέα καὶ ἡ ἀρωματικῆ, ἂν δεχθῶμεν⁶ ὅτι αὕτη ἀφεώρα τὰ εἰς τὰ βασιλικά τεχνοστάσια παραγόμενα ἀρώματα. Ὅντως ὁ σημερινὸς ἐλληνικὸς προϋπολογισμὸς θὰ περιελάμβανε τὴν χηνοτροφικὴν εἰς τὰς προσόδους τῶν δημοσίων κτημάτων καὶ τὴν ἀρωματικὴν εἰς τὰς προσόδους τῶν δημοσίων καταστημάτων.

Ἐξ ἄλλου ἐπιτρέπεται εἰς τὸν καθηγητὴν τῆς δημοσίας οἰκονομίας νὰ παρατηρήσῃ ὅτι τὰ εἰς τὴν δ' κατηγορίαν τῶν μονοπωλίων κατατασσόμενα ἔσοδα εἶναι μᾶλλον μία τοῦλάχιστον αὐτῶν (τὰ ἀναβολικὰ) ἀνήγετο εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐποχὴν οὔτε νὰ πιστεύῃ ὅτι πᾶσαι ὀρθῶς ἐχαρακτηρίσθησαν ὡς μονοπώλια :

1ον Ἄλις· 2ον Ἀναβολικά· 3ον Ἀρώματα· 4ον Βαλανεῖα· 5ον Βαφικὴ· 6ον Γραφικὴ· 7ον Δέρματα· 8ον Ἐλαιον· 9ον Ἐρῖα· 10ον Ζύτος· 11ον Ἰχθύες· 12ον Μελισσοουργία· 13ον Μέταλλα· 14ον Νίτρον· 15ον Ξύλα· 16ον Ὀθόνια· 17ον Οἶνος· 18ον Πλίνθοι· 19ον Πλοῖα· 20ον Πορφύρα· 21ον Σίλφιον· 22ον Στύπτιον· 23ον Στυπηρία· 24ον Τράπεζα· 25ον Ὑάλος· 26ον Ὑοφορβοὶ· 27ον Χάρται· 28ον Χηνοβοσκία· 29ον Χρυσοχοικία.

¹ Πρβλ. MODICA σ. 66 κεξ.

² Περὶ τοῦ σημείου τούτου βλ. πλείονα ἐν μελέτῃ Α. ΑΝΔΡΕΑΛΟΥ, Περὶ τελωνειακῶν δασμῶν ἐν τῇ Πτολεμαϊκῇ Αἰγύπτῳ, προσεχῶς δημοσιευθεῖσα ἐν τοῖς Mélanges Glotz.

³ Grundzüge, σ. 253.

⁴ T. 3, σ. 247.

⁵ Ἴσως δὲ καὶ παραπλησίαν τινα μισθωσιν αἰνίσσονται τὰ περὶ « ὑοφορβῶν » ὀμιλοῦντα κείμενα.

⁶ Ἐπὶ τοῦ ζητήματος ἀνεφύη διχογνωμία, περὶ ἧς βλ. βιβλιογραφίαν ἐν τῇ περὶ τελωνειακῶν δασμῶν προμηθεύσει μελέτῃ. Αὕτη συμπληρωτέα διὰ REIL, σ. 144 κεξ. καὶ νέου ἄρθρου τοῦ WILCKEN, ἐν Philol. Wochenschrift, 1924, σ. 1305.

νομήματα (regalia). Τὸ κράτος ἐμεταλλεύμενον αὐτὰ δὲν ἐμφανίζεται ὡς ἔμπορος ἀλλ' ὡς ἐξασκῶν κυριαρχικὸν δικαίωμα. Διὰ τοῦτο μάλιστα καὶ τοιαῦται πρόσδοι ἀναφαίνονται καὶ εἰς κράτη μὴ προστρέξαντα εἰς μονοπωλίας¹.

Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ πέσωμεν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον, καὶ ν' ἀρνηθῶμεν ὅτι τὰ μονοπώλια εἶχον ἐν τῇ Πτολεμαϊκῇ μείζονα σημασίαν ἢ ἐν πάσῃ ἄλλῃ δημοσίᾳ οικονομίᾳ τῆς ἀρχαιότητος. Μονοπώλια ὑπῆρχον ἀναμφισβητήτως πλείονα ἢ ἀλλαχοῦ καὶ ἐπὶ πλέον οἱ μονοπωληθέντες κλάδοι τῆς βιομηχανίας ἢ τῆς ἐμπορίας ἦσαν ἐκ τῶν σπουδαιωτάτων. Πρὸς τούτοις δὲν πρέπει νὰ παροραθῇ ὅτι τὰ νομήματα δὲν διαφέρουσι πολὺ ἐν τῇ πράξει τῶν μονοπωλίων, ὁ δὲ μέγας αὐτῶν ἐν Αἰγύπτῳ ἀριθμὸς μαρτυρεῖ καὶ οὗτος τὰς ἐκεῖ κρατούσας μονοπωλιστικὰς τάσεις.

Β' Η ΜΟΡΦΗ ΤΩΝ ΜΟΝΟΠΩΛΙΩΝ

Ἡ δημοσία οἰκονομία γνωρίζει πολλὰς μορφὰς μονοπωλίων. Συνήθως (καὶ ἐντεῦθεν ἢ λέξις) τὸ κράτος ἐπιφυλάσσει ἑαυτῷ τὸ δικαίωμα ἀγορᾶς καὶ πωλήσεως ἐνὸς ἀντικειμένου. Δυνατὸν δ' ὅμως νὰ προβῇ καὶ περαιτέρω, νὰ θέσῃ χεῖρα ἐπὶ τῆς βιομηχανίας αὐτοῦ, ἔτι δὲ καὶ νὰ ρυθμίσῃ τὴν παραγωγὴν τῶν πρώτων ὑλῶν κατὰ τὰ συμφέροντα τοῦ μονοπωλίου ἐπιβάλλων ἐπὶ ταύτης αὐστηρὸν ἔλεγχον². Ἀντιθέτως δύναται ν' ἀρκεσθῇ εἰς περιορισμὸν τῆς ἐλευθερίας τῆς λιανικῆς πωλήσεως, προαπαυτοῦν διὰ ταύτην εἰδικὴν ἄδειαν³.

Πῶς εἶχον τὰ πράγματα ἐν Αἰγύπτῳ; Ἐκ μὲν τῆς νομοθεσίας τοῦ Φιλαδέλφου προκύπτει ὅτι ἡ μονοπώλησις τοῦ ἐλαίου μὴ περιοριζομένη εἰς τὴν ἀγοραπωλησίαν ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ μάλιστα καθ' ὅλα τὰ στάδια ταύτης, ἀπὸ τῆς καλλιεργείας δηλαδὴ τῶν πρώτων ὑλῶν μέχρι τῆς τελικῆς ἐπεξεργασίας. Πρὸς τούτοις δ' ἐμφανίζεται καὶ τάξις ἀνδρῶν (τῶν ἐλαιουργῶν) προσκεκολλημένων εἰς τὴν βιομηχανίαν τοῦ ἐλαίου, ὅπως οἱ δουλοπάροικοι εἰς τὴν γῆν.

Δὲν πιστεύεται ὅμως ὅτι τοιαῦτα «πλήρη» ἢ «ἀπόλυτα»⁴ μονοπώλια ἐγκαθιδρύθησαν δι' ὅλα τ' ἄλλα εἶδη. Φαίνεται οὕτω νὰ ὑπῆρχον περιπτώσεις, καθ' ἃς τὸ δημόσιον εἶχεν ἐπιφυλάξει ἑαυτῷ μόνην τὴν πώλησιν· ἔστιν ὅτε δὲ μάλιστα ὅτι ἡρκέ-

¹ Ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὰς ἀρχαίας Ἀθήνας πρβλ. τὰ περὶ μεταλλείων Λαυρίου ἐν Ἱστορίᾳ, σ. 338 κεξ. Ἐπίσης ὁ ἡμέτερος προϋπολογισμὸς ὀρθῶς κατατάσσει τὰ ἔσοδα ἐκ τῆς συμύριδος μεταξὺ τῶν ἐσοδῶν τῆς περιοσίας τοῦ Κράτους καὶ οὐχὶ τῶν μονοπωλίων.

² Οὕτω λειτουργεῖ ἐν πολλαῖς χώραις τὸ μονοπώλιον τοῦ καπνοῦ.

³ Μίαν licence, διὰ νὰ μεταχειρισθῶ τὸν ἐπικρατήσαντα καὶ ἐκτός τοῦ Βρεττανικοῦ κράτους ἀγγλικὸν δημοσιονομικὸν ἕρον.

⁴ Κατὰ τὴν φρασιολογίαν τοῦ Maspero, ὅστις διακρίνει τὰ μονοπώλια εἰς ἀπόλυτα, περιορισμένα καὶ εἰκονικά (fictifs).

σθη ἀπλῶς εἰς τὴν μίσθωσιν τοῦ δικαιώματος τῆς λιανικῆς πωλήσεως, δηλαδή εἰς τὸ σύστημα τῶν ἀδειῶν.

Ἄγνωστον δυστυχῶς παραμένει διὰ τὰ πλεῖστα τῶν μονοπωλίων ποῖον ἐκ τῶν τριῶν συστημάτων καθιερώθη καὶ πῶς ἐλειτούργουν τὰ περιορισμένα μονοπώλια. Τουθ' ὅπερ δὲ θλιβερότερον δὲν ἀναφαίνονται εἰς τὰς πηγὰς ὀλίγοι ὠρισμένοι τύποι, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπαχθῶσι τὰ ποικίλα μονοπώλια. Ὁ Μασπερό¹ φθά-
νει μέχρι τοῦ νὰ εἴπῃ ὅτι «οὐδὲν σχεδὸν τῶν μονοπωλίων ὁμοίαζε πρὸς τὸ ἄλλο».

Ἡ ἄκρα αὕτη ποικιλία ἀποτελεῖ μάλιστα ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς θέσεως, ἣν θ' ἀναπτύξωμεν ἀμέσως κατωτέρω, ὅτι δηλαδή τὰ μονοπώλια εἶχον τὰς ρίζας των εἰς τὰ φαραωνικὰ νομοθετήματα, διότι ἡ ἔλλειψις ἐνότητος εἶναι χαρακτηριστικὴ νομοθεσίας, ἣτις εἶναι συνονθύλευμα παλαιότερων διατάξεων².

Γ' Ἡ ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΜΟΝΟΠΩΛΙΩΝ

Δοθέντος ὅτι φορολογικὸν σύστημα οὐδέποτε ἐμφανίζεται πλήρες ἅμα τῇ γενέσει του, προκύπτει τὸ ἐρώτημα πόθεν οἱ Πτολεμαῖοι ἠρانیσθησαν τὸν θεσμόν τῶν μονοπωλίων: ἐξ Ἑλλάδος ἢ ἐκ παλαιότερας αἰγυπτιακῆς νομοθεσίας;

Τὸ ζήτημα οὐδέποτε ἀπετέλεσεν ἀντικείμενον αὐτοτελοῦς ἢ ἀρτίας μελέτης. Οἱ περὶ τούτου γράψαντες τὸ ἔθιζαν ἐν παρόδῳ ἢ ὠμίλησαν μόνον περὶ ὠρισμένων μονοπωλίων. Ἐν τούτοις πάντες σχεδὸν ἔκλινον ὑπὲρ τῆς δευτέρας λύσεως. Οὕτως ἦδη ὁ Μαχάφφου, προλογιζόμενος τὰ Revenue Laws³, ἔγραφε: προκειμένου περὶ οἴνου καὶ ἐλαίου εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι ἀπλῶς υἰοθέτησαν καὶ ἐκανόνισαν τὰ ὑπὸ τῶν Φαραῶ καθιερωθέντα. Ὁ δὲ Ροστόβτζεφ, ἐν τῇ ἐκτενεστάτῃ του βιβλιοκρισίᾳ⁴ τοῦ γνωστοῦ ἔργου τοῦ Walter Otto, Tempel und Priester im hellenistischen Aegypten⁵ ἐκφράζει μετὰ θετικότητος τὴν γνώμην ὅτι κατὰ τὴν προελληνικὴν ἐποχὴν οἱ ναοὶ εἶχον de facto μονοπωλήσει τὰς βιομηχανίας τοῦ ἐλαίου καὶ τῶν ὀθονίων, αἵτινες καὶ ἀπετέλεσαν τὸ ἀντικείμενον δύο τῶν κυριωτέρων Πτολεμαϊ-

¹ Σ. 63.

² Ὅτε ἤρχισα μελετῶν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπτανησιακῆς φορολογίας, ἐξεπλάγην παρατηρήσας ὅτι ἐπὶ Βενετοκρατίας οὐ μόνον ἐκάστη τῶν νήσων εἶχεν ἴδιον φορολογικὸν σύστημα, ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ αὐτὸς φόρος (λ. χ. ὁ τῶν οἰκοδομῶν) εἶχε διάφορον τύπον καὶ εἰς γειτονικότητας νήσους (τὴν Ζάκυνθον λ. χ. καὶ τὴν Κεφαλληνίαν). Τὴν κλεῖδα τῆς ἀπορίας εὔρον εἰς τὰ Βενετικὰ ἀρχεῖα, ὅπου ἐξηκριβώσα ὅτι οἱ φορολογικοὶ νόμοι (capitoli) εἶχον συναχθῆ ἐπὶ τῇ βάσει παλαιότερας, ἐνίοτε παλαιστάτης, ἐπιχωρίου νομοθεσίας.

Ἐπίσης ἡ ἀπίστευτος ποικιλία, ἣν παρουσίαζε πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ἐν Ἑλλάδι τὸ σύστημα τῶν ἐγγείων φόρων, ὠφέλιτο εἰς τὸ ὅτι εἰς τὰς μετὰ τὸ 1864 διαδοχικῶς ἀπολυτρωθεῖσας ἐπαρχίας εἶχομεν, ἐν μέρει τοῦλάχιστον, διατηρήσει τὴν πρότερον φορολογίαν.

³ Σ. XXVIII.

⁴ Ἐδημοσιεύθη ἐν *Gött. Gel. Anzeig.* 1909 σ. 603-642, διὰ τὸ ἡμέτερον ζήτημα βλ. σ. 631-3.

⁵ 2 τόμοι Λειψία 1905-1908.

κῶν μονοπωλίων. Καὶ πρὸς τὴν γνώμην ταύτην συντάσσονται καὶ ἄλλοι πολλοί, καίπερ διαφνοῦντες ἐν ταῖς λεπτομερείαις πρὸς τὸν περίφημον ρῶσον ἱστορικόν¹. Ἐξ ἄλλου καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μονοπώλιον τοῦ παπύρου ἤδη ἀπὸ τοῦ 1906 ὁ Bouché-Leclercq² εἶχε, χωρὶς νὰ προσαγάγῃ ἀποδείξεις, ὑποτοπᾷ ὅτι τοῦτο «ἔπρεπε νὰ ἦτο ἄλλοτε μονοπώλιον τῶν ναῶν»· ἔκτοτε δὲ ἐν εἰδικῇ μελέτῃ³ ὁ Glotz, βασιζόμενος ἐπὶ τῶν ἀξιομειώσεων τῶν τιμῶν τοῦ παπύρου, ἀπέδειξεν ὅτι τὸ μονοπώλιον τοῦ χάρτου, ὑπάρχον ἤδη ἐπὶ τῶν Φαραῶ, εἶχε διατηρηθῆ ὑπὸ τῶν Περσῶν καὶ πεσὼν εἰς ἀχρησίαν μετὰ τὴν Μακεδονικὴν κατάκτησιν ἀνασυνεστήθη ὑπὸ τῶν Πτολεμαίων.

Σκοπὸς ἡμῶν ἐνταῦθα δὲν εἶναι νὰ πολεμήσωμεν τὴν ἀορίστως πως ἐπικρατοῦσαν γνώμην, ἀλλὰ τὸναντίον νὰ ἐνισχύσωμεν ταύτην διὰ παρατηρήσεων εἴτε μηδαμῶς γενομένων εἴτε ἀνεπαρκῶς ἀναπτυχθεισῶν. Αἱ δὲ παρατηρήσεις αὗται, ἐκτὸς τῆς ἤδη ἀναγραφείσης⁴, εἶναι κυρίως τρεῖς:

α. Ἡ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μεταξὺ τῆς κυρίως ἑλληνικῆς καὶ τῆς πτολεμαϊκῆς οἰκονομίας βαθεῖα διαφορά.

Πράγματι, τὰ μονοπώλια δὲν ἀποτελοῦσιν οὐσιώδη παράγοντα ἐν τῇ δημοσίᾳ οἰκονομίᾳ τῶν Ἑλληνίδων πόλεων. Αἱ μεγαλείτεροι τούτων, καὶ δὴ αἱ Ἀθηναί, φαίνονται νὰ τὰ ἠγνόησαν παντελῶς. Εἰς τὰς δευτερευούσας σπανίως σχετικῶς ἀπαντῶσι, καί, ὡσάκις ἐνεφανίσθησαν, ἦσαν οὐ μόνον περιωρισμένα εἰς τὴν πώλησιν ἀλλὰ καὶ πρόσκαιρα, εἶχον δὲ μᾶλλον χαρακτῆρα δημοσιονομικῶν στρατηγημάτων ἐξασκουμένων κυρίως εἰς βᾶρος ξένων⁵. Ὅθεν ἂν ἴσως συγγενεῖε πρὸς αὐτὰ ἡ προσωρινὴ ὑπὸ τοῦ Κλεομένου μονοπώλησις τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ σίτου⁶, οὐδὲν μετ' αὐτῶν ἔχουσι τὸ κοινὸν τὰ πτολεμαϊκὰ μονοπώλια, ἅτινα ἦσαν μόνιμα—ἀπετέλουν δηλαδὴ τακτικὴν πρόοδον, δὲν περιωρίζοντο εἰς τὴν πώλησιν, ἐπληττον βαρέως καὶ ποικιλοτρόπως τοὺς ἐγχωρίους, ἐν γένει δ' ἀπετέλουν σπουδαῖον παράγοντα ἐν τε τῷ δημοσιονομικῷ καὶ τῷ οἰκονομικῷ βίῳ τῆς χώρας. Ἡ διάκρισις γίνεται ἔτι σαφεστέρα διὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι αἱ μὲν μονοπωλίαι τῶν Λαγιδῶν προαγγέλλουσιν, ὑπὸ τύπον μάλιστα αὐστηρότερον, τὰ σημερινὰ ταμιευτικὰ μονοπώλια, αἱ δὲ τῶν ἑλληνίδων πόλεων προσομοιάζουσι πρὸς τὰ κόρνερς, δι' ὧν ἀμερικανοὶ κερδοσκόποι θέτουσι προσκαιρίως χεῖρα ἐπὶ ἐμπορεύματός τινος.

¹ Α. χ. οἱ WILCKEN (Grundzüge, σ. 246) καὶ RBIL (5 κεξ. 93 κεξ.), ὅτινες δὲν δέχονται ὅτι ἐπὶ Πτολεμαίων οἱ ναοὶ ἐκράτησαν τὸ μονοπώλιον τῆς βιομηχανίας τῶν ὑφασμάτων.

² Τόμ. Γ' σ. 267, πρβλ. Βάικεν, Grundz. σ. 255.

³ Le prix du papyrus dans l'Antiquité Grecque (Ἀλεξάνδρεια 1930)· πρόκειται περὶ ἀνακωνίσεως γενομένης εἰς τὸ ἐν Ὁσλο τῷ 1928 συνέδριον τῶν Ἱστορικῶν Ἐπιστημῶν.

⁴ Ἐν τέλει τῆς πρῆγ. Β'.

⁵ Βλ. διὰ λεπτομερείας, Ἱστορίαν, 1, σ. 223-5.

⁶ Βλ. διὰ λεπτομερείας Ἱστορίαν, 2, σ. 84-5.

β' Τὰ μονοπώλια εἶναι ἥμιστα εὐπρόσδεκτος μορφή φορολογίας. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ὁ Βίσμαρκ ματαίως προσεπάθησε περὶ τὸ 1880 νὰ εἰσαγάγῃ τὸ μονοπώλιον τοῦ καπνοῦ ἐν Γερμανίᾳ¹ ἐν ᾧ ἡ εἰσαγωγή αὐτοῦ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὴν πρώτην μακρὰν πρωθυπουργίαν τοῦ Τρικούπη (1882-1885) ὑπῆρξεν ἐν τῶν αἰτίων τῆς κατὰ κράτος ἤττης, ἣν ὑπέστη οὗτος κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 7 Ἀπριλίου 1885².

Ἦδη, ὅσον καὶ ἂν ἡ ἰδέα τῆς ἀτομικῆς ἐλευθερίας ἦτο ἄγνωστος παρ' Αἰγυπτίους, πάλιν διατάξεις ὅσον πιεστικαὶ αἰ ἰσχύσασαι ἐπὶ τῶν Λαγιδῶν καὶ δὴ ἡ προσκόλλησις ὀλοκλήρου τᾶξως ἐργατῶν εἰς ὠρισμένον ἐπάγγελμα, δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ καθιερωθῶσι ὑπὸ ξένης μοναρχίας ἂν, ἔστω καὶ ὑπὸ διάφορον τύπον, δὲν ἦτο εἰθισμένος εἰς αὐτὰς ὁ ἐγχώριος πληθυσμός.

Σχετικῶς παρατηρητέον καὶ τὸ ἐξῆς: ἡ Δημοσία Οἰκονομία διδάσκει ὅτι ἐκεῖναι αἰ βιομηχαναὶ κατὰ προτίμησιν μονοπωλοῦνται, αἵτινες δὲν ἔχουσι ρίζας ἐν τῷ τόπῳ, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον ὅτι ὁ νέος θεσμός δὲν θίγει ὑφιστάμενα ἤδη συμφέροντα³. Ἐν Αἰγύπτῳ δ' ὅμως παρατηρεῖται τὸ ἀντίθετον. Τὸ γνωστότερον τῶν μονοπωλίων περιελάμβανεν ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἐλαίων⁴, ἅτινα ἐγνωρίζον ἀνάκαθεν οἱ ἰθαγενεῖς, οὐχὶ δὲ τὸ προϊόν τοῦ ἐλαιοδένδρου, οὗ τὴν καλλιέργειαν εἶχον διαδόσει οἱ Πτολεμαῖοι. Καὶ ἀληθῶς τῆς ἐξαιρέσεως ταύτης ἐδόθησαν πολλοὶ εὐλογοὶ ἐξηγήσεις, καὶ δὴ ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι ἠνύθουν τὴν διάδοσιν τῶν ἐλαίων⁵. Ἴσως θὰ ἦτο ἀπλούστερον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι πρόκειται περὶ νομοθεσίας ἀναγομένης εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐλαιῶνες δὲν ὑπῆρχον, καὶ ὅτι οἱ Πτολεμαῖοι ἀναδιοργανοῦντες τὸ μονοπώλιον δὲν ἐθεώρησαν σκόπιμον νὰ τὸ ἐπεκτείνωσι εἰς καλλιεργητὰς καὶ ἐργάτας, οἵτινες καθ' ὃ Ἑλληνας δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ μεταμορφωθῶσι εἰς εἰλωτας τοῦ ἐλαιοδένδρου ἢ τοῦ ἐλαιοτριβείου, ἐπεφυλάχθησαν δὲ νὰ πλήξωσι δι' ἀπλοῦ φόρου τὰ προϊόντα καὶ τοῦ μὲν καὶ τοῦ δέ.

γ' Οἱ Πτολεμαῖοι, ὅπως πᾶς λογικὸς κατακτητῆς, δὲν φαίνονται ἀνατρέψαντες

¹ Ἐν τούτοις τὸ σχέδιον ὑπεστηρίζετο ὑπὸ πολλῶν διαπρεπῶν οἰκονομολόγων, ἰδίᾳ ὑπὸ τοῦ G. v. Mayr, ὅστις καὶ μετέπειτα ἐν πολλαῖς μελέταις συνηγόρησε τοῦ μονοπωλίου.

² Βλ. ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Ἐθν. Δαν. καὶ Ἑλλ. Δημ. Οἰκονομία, τεύχος α' ἰδίᾳ σ. 133.

³ Δι' ὃ καὶ εἰς τὰ νεώπηκτα κράτη τοῦ Αἴμου, ὅπου δὲν ὑπῆρχον βιομηχαναὶ ἀνεπτυγμέναι, τὰ μονοπώλια ἀπῆντων εἰς μέζονα ἀριθμὸν ἢ ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ: Πρβλ. ΑΝΔΡΕΑΔΟΥ, Τὸ φορολογικὸν σύστημα τῆς Ἑλλάδος, σ. 143.

⁴ Τὸ ἄριστον τούτων ἦτο τὸ σιγάμιον ἔλαιον, τὸ μόνον ὕπερ προσεφέρετο τοῖς θεοῖς: Παρ' αὐτὸ δὲ τὰ ἔλαια ἐκ κολοκύνθης, σπύρου λίνου, κρότωνος, καί, τὸ καὶ μᾶλλον διαδεδόμενον, ἐκ κίκι, περὶ τῆς φύσεως τοῦ ὁποίου δὲν παρατηρεῖται πλήρης ὁμοφωνία.

⁵ Ἄλλη ἐξηγήσις εἶναι ὅτι ὁ καρπὸς τῆς ἐλαίας κατηναλίσκετο κυρίως αὐτούσιος: ταύτην παρέχει ὁ βραχὺ ἀλλ' ἐνδιαφέρον ἄρθρον εἰς τὴν ἐλαιοκαλλιέργειαν ἐν Αἰγύπτῳ γραφᾶς DUBOIS, *Revue de Philologie*, 1925, σ. 60 κέξ.

τάς βάσεις τοῦ προσοδικοῦ συστήματος, ὅπερ εὔρον λειτουργοῦν. Προκειμένου περὶ τῆς φορολογίας τῶν σπειρομένων γαιῶν ἐσημειώθη ἤδη ὑπὸ ἄλλων συγγραφέων¹, ὅτι παρέμεινεν ἐν ἰσχύϊ ἡ φαραωνική. Διὰ δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ οἴνου καὶ ὀπωρῶν ἀπόμοιραν εἶναι βεβαιωμένον ὅτι αὕτη πρὸ τοῦ Φιλαδέλφου εἰσεπράττετο ὑπὸ τῶν ναῶν. Τὴν εἰκασίαν ὅτι τινὰ τῶν μονοπωλίων ἐλειτούργουν παλαιότερον πρὸς ὄφελος τοῦ κλήρου ἐνισχύουσι ἱκαναὶ ἐνδείξεις², κοινῶς δὲ πιστεύεται ὅτι ἡ παρεχομένη εἰς τοὺς ναοὺς ἄδεια παραγωγῆς ἐν τινι μέτρῳ ἐλαίου καὶ ὄθονων, δὲν ἔχει χαρακτηῖρα παροχῆς νέου προνομίου ἀλλὰ περιορισμοῦ παλαιοῦ καὶ ἐξηγεῖται ἱστορικῶς ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι πρότερον ἡ βιομηχανία τῶν δύο τούτων προϊόντων συνεκεντροῦτο εἰς τὰ τεμένη. Ἡ δ' εἰκασία αὕτη ἐνισχύεται ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως ὅτι ὁ Φιλάδελφος, ἀφ' οὗ οἰκειοποιήθη τὴν πρότερον ὑπὸ τῶν ναῶν εἰσπραττομένην ἀπόμοιραν, ἀπῆλλαξε τοῦ φόρου τούτου τοὺς ἱεροὺς κήπους καὶ ἀμπελῶνας. Δυνατὸν ἐπίσης ἐκ παραλλήλου ἕτερά τινα μονοπώλια νὰ ἐξεμεταλλεύετο τὸ δημόσιον. Πάντως ἡ προὔπαρξις τῶν μονοπωλίων δὲν φαίνεται ἀμφισβητητέα.

Αὕτη ἄλλως δὲν ἀποκλείει οὔτε ὅτι τινὰ³ περιέπεσαν εἰς ἀχρηστίαν κατὰ τὰς πρώτας μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀλεξάνδρου δεκαετηρίδας, οὔτε ὅτι ὁ Φιλάδελφος καὶ οἱ διάδοχοί του εἰσέπραττον αὐτὰ ὑπὸ τύπον αὐστηρότερον ἢ πρότερον, οὔτε τέλος ὅτι ἐδημιούργησαν μονοπώλια νέα. Ἡ πρώτη τῶν προτάσεων τούτων δὲν ἀπάδει πρὸς τὰ πρότερον λεχθέντα, διότι νεκρανάστασις μονοπωλίου γεννᾷ πολὺ μικρότερον ἀντίδρασιν εἰσαγωγῆς αὐτοῦ⁴.

Ἐτέρωθεν ἡ δημοσιονομικὴ διοίκησις τῶν Λαγιδῶν ἦτο ἀναμφιβόλως τελειότερα, τῶν προηγηθεισῶν αὐτῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡδύνατο νὰ ἐξασκήσῃ λεπτολογώτερον ἔλεγχον.

Τέλος εὐάριθμά τινα μονοπώλια δυνατὸν νὰ μὴ ὑφίσταντο πρότερον ἀπλῶς καὶ μόνον διὰ τὸν λόγον ὅτι κατὰ τὴν προελληνικὴν περίοδον δὲν ὑπῆρχον αἱ διὰ τὴν ἴδρυσιν αὐτῶν προϋποθέσεις. Οὕτω μονοπώλιον τραπεζικὸν ἦτο δυσκόλως νοητὸν ἐπὶ Φαραῶ καὶ Περσῶν διὰ τὴν παντελῆ σχεδὸν ἔλλειψιν χρηματικῆς οἰκονομίας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ἐκ τῶν ἄνω ἔπεται ὅτι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μονοπωλίων ἦτο μικρότερος ἢ ὅτι ἐπίστευσάν τινες καὶ ὅτι ὁ ὅλος θεσμὸς δὲν εἶναι ἐλληνικὸν ἐπιπόνημα.

¹ Δ. χ. τοῦ Μασπερὸ σ. 49 κέξ.

² Πρβλ. τ' ἀνωτέρω μνημονευόμενα χωρὶα τῶν Ροστότζεφ καὶ Γκλότζ.

³ Δ. χ. τὸ τοῦ παπύρου.

⁴ Τοῦτο ἀληθεύει καὶ περὶ παντὸς βαρέος τελέσματος. Παρατηρήθη λ. χ. ὅτι τὰ μέτρα, ἅτινα ἔλαβεν ὁ Κλεομένης εἰς βάρος τοῦ αἰγυπτιακοῦ κλήρου, εἶχον ἤδη θεσπισθῆ ὑπὸ τοῦ αἰγυπτίου βασιλέως Ταχώ πρβλ. *Ἱστορίαν*, 2, σ. 85-87 ἰδίᾳ σημ. 3 σ. 86.

Ἐξ ἄλλου ἂν οἱ Πτολεμαῖοι ἐσυστηματοποίησαν τὰ μονοπώλια δὲν ἔπεται ὅτι ἡ νομοθεσία αὐτῶν ἀπέβη εἰς βάρος τοῦ κοινοῦ, διότι, ὡς θὰ λάβωμεν ἄλλοτε εὐκαιρίαν νὰ δεῖξωμεν, αὕτη περιελάμβανε καὶ μέτρα πρὸς ὄφελος τῶν τε παραγωγῶν καὶ τῶν καταναλωτῶν.

Γενικῶς ἄλλως οἱ Λαγίδαι, καίπερ φροντίζοντες νὰ ἐξασφαλίσωσι εἰς τὸ ταμεῖον αὐτῶν μεγάλας προσόδους, ἐμερίμων καὶ περὶ τῆς οἰκονομικῆς παραγωγῆς τῆς χώρας καὶ δώσαντες ταχέως εἰς τὴν μοναρχίαν των ἐθνικὸν χαρακτηῖρα δὲν κατεπίεζον ἀμέτρως τοὺς ἰθαγενεῖς. Κατὰ τοῦτο μάλιστα σαφῶς διακρίνονται τῶν Περσῶν καὶ ἰδίᾳ τῶν Ρωμαίων, οἵτινες ἐσκέπτοντο μόνον πῶς ν' ἀντλήσωσιν ἐκ τῆς χώρας ὅσον ἔνεστι πλείονα εἰσοδήματα.

Τοῦτο διαβλέπουσι καὶ οἱ ἀνακτῆσαντες πλήρη ἐθνικὴν συνείδησιν σύγχρονοι Αἰγύπτιοι, οἵτινες δὲν καταλέγουσι τοὺς Πτολεμαίους μεταξὺ τῶν ξένων κατακτητῶν.

RÉSUMÉ

On s'accorde pour reconnaître que les monopoles constituaient à la fois un des principaux chapitres du budget des Ptolemées et celui par lequel ce budget se différenciait le plus nettement du budget des autres monarchies grécomacédoniennes.

Cependant la seule source sûre qui nous soit parvenue sur eux est une loi de Ptolemée Philadelphie sur le monopole de l'huile. Une grande obscurité couvre les autres monopoles. Ce qui est pis, on reste dans l'ignorance de plusieurs traits généraux de l'institution. Ainsi on ignore le nombre et la nature des monopoles, leur forme et leur provenance. C'est à élucider ces trois points qu'est consacrée la communication.

Pour ce qui est du nombre des monopoles, il était beaucoup moindre qu'on ne l'a soutenu. Le commerce extérieur n'était point monopolisé; beaucoup de recettes prises pour des monopoles, sont en réalité des impôts de consommation, des revenus domaniaux et des «regales». Malgré tout, il faudrait se garder de diminuer l'importance d'une forme de recettes qui affectait plusieurs objets de première nécessité ou d'un usage général.

Quelle était la forme des monopoles?

L'étymologie du terme implique que l'état se réserve l'achat et la vente d'un produit; mais le monopole peut aussi comprendre la fabrication et même un contrôle, de la production (c'est le cas du monopole du tabac dans beaucoup de pays). Par contre, il peut se borner à soumettre la vente en détail à une licence. En l'espèce, nous savons que le monopole de l'huile était un monopole complet, mais il paraît bien que les autres, ou une partie des autres, étaient plus limités. Ce qui est plus grave il semble qu'il n'y ait pas eu de types généraux, mais que chaque monopole ait eu une forme propre. Si ce dernier point pouvait être établi, il indiquerait que

nous sommes en presence de la survivance d'une vieille législation. Ceci conduit à la troisième question.

Depuis longtemps, de grands historiens et notamment Rostoztveff ont soutenu que plusieurs monopoles étaient d'origine pharaonique. On peut appuyer cette hypothèse par des arguments nouveaux et notamment par l'observation que les monopoles qu'on rencontre dans certaines cités grecques n'avaient rien de commun avec les monopoles ptolémaïques.

En conclusion, les Lagides et spécialement Philadelphie paraissent s'être borné à ressusciter une institution préexistante, à la systematiser et à l'étendre à la banque, branche de l'activité économique qui n'existait pas auparavant faute de régime monétaire (avant les Ptolemées l'usage de la monnaie était pour ainsi dire inexistant).

Tout cela cadre fort bien avec l'ensemble de la politique des Lagides, qui ont beaucoup développé l'Égypte et se sont assurés des grands revenus, mais ont toujours respecté les traditions des indigènes.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ. - Περὶ τοῦ κύρους τοῦ γάμου τοῦ ἱερολογηθέντος ὑπὸ ἱερέως τελοῦντος ὑπὸ ἐκκλησιαστικὴν ποινὴν, ὑπὸ Κ. Μ. Ράλλη.

Οἱ ἱερεῖς τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας :

I. Οὐδαμῶς κωλύονται πρὸς τὸ ἱερολογεῖν γάμον ἐκ τοῦ ὅτι τελοῦσιν ὑπὸ ἐκκλησιαστικὴν ποινὴν μὴ ἐπηρεάζουσιν τὴν ἱερωσύνην, οἷα εἶναι ἡ ποινὴ τῆς ἐπιτιμῆσεως, ἡ τῆς ἐκπτώσεως ἀπὸ τοῦ ἀξιώματος, ἡ τῆς στέρησεως τῶν προσόδων τοῦ ἀξιώματος, ἡ χρηματικὴ, ἡ τοῦ ὑποβιβασμοῦ εἰς τὸν ἔσχατον τρόπον τοῦ οἰκείου βαθμοῦ — καθισταμένου τοῦ εἰς ὃν ἐπεβλήθη αὕτη τῶν ἄλλων ἐν τῷ αὐτῷ βαθμῷ συναδέλφων αὐτοῦ ὑποβαθμίου — ἡ τῆς στέρησεως τῆς ἱκανότητος τῆς εἰς μείζονα ἱερατικὸν βαθμὸν προαγωγῆς.

II. Κωλύονται ὅμως πρὸς τὸ ἱερολογεῖν γάμον ἐκ τῆς ἐπιβληθείσης αὐτοῖς ποινῆς, 1^{ov}) τῆς ἀργίας, ἐφ' ὅσον χρόνον διαρκεῖ ἡ ποινὴ αὕτη. Καὶ διαπράττει μὲν ὁ εἰς οὐδὲν λογιζόμενος τὴν ποινὴν τῆς ἀργίας τελῶν δ' ἱερατικῆς πράξεως ἱερεὺς βαρύντατον ἐκκλησιαστικὸν παράπτωμα, δὲν καθίστησιν ὅμως κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην ἄκυρον τὸν ὑπ' αὐτοῦ ἱερολογηθέντα γάμον, διότι ἡ ἀργία δὲν ἀφαιρεῖ τὴν ἱερωσύνην.

2^{ov}) Τῆς τοῦ σωματικοῦ περιορισμοῦ τῆς κατὰ τινὰς νομοθεσίας ἐπιβληθείσης ἱερομονάχῳ ἀποτινομένης δ' ἐν διατηρουμένῳ μοναστηρίῳ. Καὶ ἀπαγορεύεται μὲν ἡ τοῦ γάμου ἱερολογία Α') ἄνευ ἐπισκοπικῆς ἀδείας, ἥτις εἶναι ἡμιστὰ πιθανὸν ὅτι θὰ ἐδίδοτο ἱερομονάχῳ τελοῦντι ὑπὸ τὴν ποινὴν τοῦ σωματικοῦ περιορισμοῦ, ἀποτίνοντι